



## Типологія аналітико-синтетичних умінь

Оксана Гінкевич,

викладач кафедри слов'янської філології

МНУ імені В.О. Сухомлинського

м. Миколаїв

У статті висвітлено типологію аналітико-синтетичних умінь, уточнено поняття «аналіз», «синтез», «аналітико-синтетичні вміння» у контексті їх формування.

**Ключові слова:** аналіз, синтез, аналітико-синтетичні вміння, формування аналітико-синтетичних умінь.

**Актуальність проблеми.** Важливою складовою шкільної літературної освіти є виховання читацької компетентності, пов'язаної з формуванням в учнів предметних інтересів, знань і вмінь, розвиток культурної особистості з багатим духовним світом, як це передбачено в Державному стандарті базової і повної загальної освіти та Концепції літературної освіти в Україні. Щодо розвитку інтелектуальних умінь Г.Ващенко визначає два завдання: 1) збагатити учня науковими знаннями та виробити в нього науковий світогляд; 2) розвинути так звані формальні здібності інтелекту, себто спостережливість, пам'ять, творчу фантазію і логічне мислення. Ідеал мислення – це мислення наукове (аналіз, синтез, індукція, дедукція і аналогія) [2, 137]. За основу він бере розвиток природних інтелектуальних умінь, оскільки перше завдання можливе лише за умови успішного виконання другого. Вчений зазначає, що шлях оволодіння цими методами пізнання складний і починається з наймолодших років життя дитини, з найпростіших форм мислення, і з роками поступово ускладнюється. Цей принцип поступового ускладнення ми використовуємо під час розробки завдань для формування аналітико-синтетичних умінь у читачів-учнів 5–6 класів.

Шляхи розвитку читацьких умінь і навичок є предметом низки досліджень, в яких розкрито важливі аспекти зазначеної проблеми на різних ділянках шкільної літературної освіти: навчання на уроках літератури (Т.Бугайко, Ф.Бугайко); виховання читацьких інтересів (О.Ісаєва); пізнавальні задачі на уроках літератури (В.Паламарчук); виховання читацьких навичок (А.Сафонова); формування вмінь літературного аналізу (А.Ситченко); розвиток читацьких умінь старшокласників (А.Усатий).

Оскільки якість літературної освіти, як і будь-якого навчання, залежить від розвитку інтелектуальної сфери учнів, вироблення у них основних форм мислення: порівняння, узагальнення, класифікації, систематизації і т.д., то актуалізується проблема формування в читачів-учнів аналітико-синтетичних дій. Важливо розвивати в школярів емоційно-чуттєве сприйняття художнього твору і водночас навчати їх помічати образне значення художнього виразу, розуміти функцію конкретного образу, проникати в системні відношення між ключовими елементами твору, розрізняти художню структуру тексту і систематизувати схожі образні явища, словом, виконувати основні аналітико-синтетичні дії, актуальні під час роботи над художнім твором. Однак досі не маємо спеціальних досліджень на цю тему.

**Метою статті** є висвітлення проблеми типології аналітико-синтетичних умінь, актуальних під час роботи

над літературним твором. Насамперед уточнимо поняття знання, уміння і навички. Уміння розглядаємо як систему закріплених дій, спрямованих на розв'язання навчальної задачі, на чому наголошує А.М.Сафонова. Вона наголошує, що формування читацьких навичок є важливою складовою частиною процесу навчання літератури, оскільки знання не можна вважати повноцінними, якщо людина не вміє застосовувати їх у подібних або несподіваних ситуаціях. Уміння та навички виникають у процесі застосування знань на практиці та пов'язані із засвоєнням узагальнених способів діяльності, прийомів роботи [15, 20].

За основу беремо твердження В.Онищука про те, що вміння – це «...здатність людини, що ґрунтується на знаннях і навичках, успішно досягти свідомо поставленої мети діяльності в змінних умовах її протікання» [16, 255].

У контексті нашого дослідження уточнимо поняття й літературного аналізу та синтезу, предметних аналітико-синтетичних умінь. Зважаємо на те, що «аналіз» – це розклад, розбір, дослідження явищ шляхом розчленування їх у думці на складові частини; протилежне синтезу; розгляд чогось; визначення складу та властивостей якоїсь речовини, дослідження їх. Літературний аналіз пояснюємо як виділення змістових і формальних компонентів, розгляд кожного з них і відношень між ними. Аналіз художнього твору – це емоційно-логічна операція, що передбачає певну послідовність розумових дій, спрямованих на визначення образних елементів тексту, усвідомлення їх змісту, форми та емоційно-сислової ролі в тексті, встановлення емоційно-логічних зв'язків між ними й осягнення всього твору як художнього явища [18]. Спільним у цих визначеннях аналізу є розуміння його як розбирання, розчленування, поділу на складові частини, розгляд їх властивостей та відношень між ними, що і беремо за основу подальшого дослідження проблеми.

**Робота над текстом художнього твору передбачає виконання учнями певних аналітичних дій.** У 5–6 класах це такі вправи:

виділити в тексті та відтворити в уяві художні картини (образи);

пояснити домінуючі властивості художніх образів, розкриваючи прийоми їх творення.

**Особливістю літературного аналізу є його невіддільність від синтетичних розумових дій:**

послідовно розташувати художні картини відповідно до тексту, визначивши причинно-наслідкові зв'язки між ними;

переказувати зміст прочитаного твору (або уривка з нього) з елементами усного (чи письмового) малювання авторських картин;

наводити зв'язки між образними компонентами

тексту, з'ясувати їх смислове навантаження; інтерпретувати зміст твору, характеризувати його художньо-естетичне значення.

Отже, вивчення літературного твору передбачає не лише виділення у тексті значущих компонентів (аналіз), а й пояснення відношень між ними (синтез).

Синтетичні дії над текстом художнього твору пояснюємо як спеціально організовані й керовані вчителем розумові дії учнів, спрямовані на встановлення взаємозв'язків між образними компонентами тексту вивчаного твору (а також інших творів та явищ об'єктивної дійсності) для якнайповнішого визначення на цій основі думок і почуттів, виражених автором. Синтетичні операції над текстом художнього твору проводяться як процедури розумової діяльності учнів, спрямовані на утворення якнайширших образних узагальнень [18, 90-91]. Під час вивчення художнього твору синтетичними є дії на розкриття відношень між його образними компонентами, пояснення загальних настроїв та почуттів, які він викликає, характеристики його ідеї й жанру, значення та зв'язків з іншими художніми творами. Синтез пов'язаний з аналізом, оскільки дає змогу поєднати частини предмета, розчленованого у процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет як єдине ціле [19].

Розрізняється первинний синтез, як враження від щойно прочитаного, і синтетичні образні та поняттєві узагальнення, що виникають на основі проведеного аналізу. *Г.Ващенко* пояснює це так: «У перший момент пізнання ми охоплюємо річ у цілому, це первісний недосконалий синтез, що має в собі такий же елементарний аналіз, оскільки ми виділяємо річ із потоку. Другий момент – поділ явища на окремі елементи, себто аналіз його, що теж має в собі елементи синтезу, оскільки визначення ознак речей є установлення зв'язків з іншими речами. Третій момент – синтез – групування явищ на підставі спільних ознак. Третій момент вищий за перший, бо ми синтезуємо спільні ознаки речей на підставі детального всіх ознак речей, як спільних, так і відмінних» [2, 139]. Отже, аналіз є неминуча передумова для наукового синтезу. Чим досконалішим буде аналіз, тим повнішим буде і синтез.

Головним завданням літературного аналізу, який здійснюється після первинного читання, *А.Ситченко* вважає «розкриття авторського задуму завдяки визначенню в тексті його образних одиниць, усвідомленню їх контекстного змісту і значення, утворенню в свідомості читачів-учнів багатопланових зв'язків між елементами твору й відповідними образними й поняттєвими узагальненнями та розумовими діями, що їх забезпечують» [17, 99].

На практиці важко відділити аналітичні вміння від синтетичних. Однак можна і треба визначити групи цих умінь, що дасть змогу розробити відповідні вправи для їх розвитку. Оскільки існують три стадії художнього сприймання (за *О.Никифоровою*), то пропонуємо таку типологію аналітико-синтетичних умінь аналізувати літературно-художній твір у загальноосвітній школі:

*Перший тип умінь – емоційно-відтворювальний* – близько до тексту відтворювати в уяві художні картини, зображені письменником; переказувати прочитане, передаючи як авторське, так і власне ставлення до зображеного.

*Другий тип умінь – пізнавальний* – визначати у творі його основні частини, бачити їх межі та встановлювати часові зв'язки між ними; висвітлювати в тексті окремі образні елементи, розкриваючи в них авторські прийоми творення; характеризувати й оцінювати зміст і значення основних образних компонентів твору, пояснювати зображувально-виражальні засоби мови в них та авторське ставлення до зображеного; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між образними компонентами тексту, здійснюючи внутрішньоконтекстні

образні та поняттєві узагальнення; висловлювати своє ставлення до прочитаного.

*Третій тип умінь – рефлексивний* – самостійно інтерпретувати зміст і значення художнього твору в цілому; встановлювати типологічні зв'язки між образами й творами різних письменників та інших видів мистецтва, помічати пізнавальні факти в нових проявах дійсності; складати власні твори за мотивами прочитаного. Цей тип умінь означає вихід читачів за рамки вивчаного твору й передбачає наслідок впливу його потенціалу на характер сприймача.

Формування аналітико-синтетичних умінь у навчальному процесі є одним із найраціональніших способів підвищення ефективності навчання, наявність аналітико-синтетичних умінь і навичок дає змогу виконувати розумову роботу ефективно й у коротший термін.

У педагогіці терміном «формування» визначається процес розвитку особистості, спрямований на те, щоб досягти її певного цілісного вигляду. Відповідно до цього **формування аналітико-синтетичних умінь учнів у процесі вивчення літератури** означає створення в школярів розумових комплексів – умінь, які передбачають свідоме володіння особистістю раціональними прийомами мисленнєвої діяльності – системою певних дій, операцій, необхідних для правильного розв'язання за будь-яких умов поставленого навчально-пізнавального завдання.

Для ефективності формування в учнів аналітико-синтетичних умінь під час вивчення літератури *А.Ситченко* виділяє три умови. Перша передбачає детальне і послідовне ознайомлення учнів з рекомендаціями щодо проведення основних типів літературного аналізу. Друга умова характеризується освоєнням учнями правил-орієнтирів як зразків проведення основних мислительних операцій, пов'язаних із аналізом і синтезом художнього твору. Йдеться про засвоєння учнями змісту і правил розумових дій на порівняння, узагальнення і конкретизацію, систематизацію та класифікацію літературних знань і читацьких умінь. Третя умова ефективного формування в учнів аналітико-синтетичних умінь означає накопичення значного фонду різноманітних мислительних операцій, що зумовлює в подальшому якісні зрушення в їх інтелектуальному розвитку [17, 212-217]. Спираючись на ці три умови, ми можемо структурувати кожний тип читацьких умінь відповідно до вимог, які висуваються навчальними програмами до знань і умінь учнів певного класу з урахуванням їх вікових психо-розумових особливостей.

У структурі того чи іншого типу аналітико-синтетичних умінь домінуючим може бути як аналіз, так і синтез. Наприклад, у 5 класі структура *емоційно-відтворювального типу* аналітико-синтетичних умінь така:

відтворювати в уяві художні картини твору, що вивчається;

визначати авторське ставлення до зображеного; переказувати усно й письмово (вибірково, детально, стисло) невеликий епічний твір або уривки з великого за обсягом епічного чи драматичного твору; висловлювати власне враження від прочитаного.

*Структура пізнавального типу* аналітико-синтетичних умінь:

виділяти епізоди, пейзажі, діалоги, монологи у творі;

визначати межі основних частин тексту; складати план невеликого епічного твору або уривка з великого за обсягом епічного чи драматичного твору;

розрізняти в тексті художнього твору образи-персонажі, літературні портрети і пейзажі, мову автора і дійових осіб, опис і розповідь;

знаходити в художньому тексті тропи різного

характеру: епітети, порівняння і пояснювати їхню образотворчу роль;

виділяти характерні вчинки, прояви поведінки літературних героїв, їхні висловлювання, настрої та переживання, стосунки з іншими людьми, ставлення до навколишнього світу;

помічати авторське ставлення до персонажів;

встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між подіями у творі;

визначати авторське ставлення до персонажа, помітне з деталей опису його зовнішності, інших картин твору;

розповідати (усно чи письмово) про літературного героя твору;

показувати, як мова автора допомагає розуміти зображене в художньому творі;

пояснювати свою оцінку образу літературного героя.

Структура *рефлексивного типу* аналітико-синтетичних умінь:

самостійно формулювати головну думку в прочитаному;

розкривати значення вивченого твору;

пояснювати спільне в думках і вдачі героїв з прочитаних творів;

давати усний відгук на самостійно прочитаний твір, твори різних видів мистецтва (з висловленням свого ставлення до змальованих там героїв і подій);

самостійно складати твори, близькі за жанром до вивчених.

Структура кожного типу умінь аналізувати художній твір у наступному класі ускладнюється. У 6 класі актуальними залишаються вміння, що виробляються в п'ятикласників, крім того, мають формуватися ще й такі:

*Емоційно-відтворювальний тип* умінь:

переказувати (усно і письмово) твір або основні уривки з нього, доказово висловлюючи своє ставлення до прочитаного.

*Пізнавальний тип* умінь:

здійснювати поділ тексту на емоційно-сміслові частини;

проникати у внутрішній стан літературного героя;

характеризувати окремих героїв твору на основі їхніх думок, вчинків та поведінки;

виявляти авторське ставлення до персонажа;

розкривати у творі засвоєні зображувально-виразальні засоби (поетичні звертання, алегорію, уособлення, гіперболу, діалектизми, гумор) і пояснювати їх роль у контексті;

розрізняти віршовану і прозову мову, реальне і фантастичне у творі;

характеризувати персонажів на основі їхніх вчинків та взаємин;

знаходити в тексті засвоєні компоненти твору і пояснювати їх роль у контексті;

висловлювати своє ставлення до стосунків літературних героїв між собою.

*Рефлексивний тип* умінь:

пояснювати підтекст автора твору;

складати усний і письмовий твір-роздум за вивченим твором.

Нами запропоновано типологію аналітико-синте-

тичних умінь аналізувати літературно-художній твір у загальноосвітній школі: 1) емоційно-відтворювальний тип; 2) пізнавальний тип; 3) рефлексивний.

Перспектива вирішення проблеми формування аналітико-синтетичних умінь учнів 5–6 класів засобами методичної науки полягає в плідному використанні вчителем у роботі багатой методичної спадщини, врахуванні всіх здобутків сучасних технологій навчання, застосуванні арсеналу відомих методів, прийомів і форм вивчення літератури, видозмінюючи їх відповідно до індивідуальних вікових особливостей кожного школяра. Це вимагає більш глибокого дослідження теоретичних напрацювань учених минулого та сучасності, узагальнення практичного досвіду вчителів та відповідної розробки методичної моделі формування аналітико-синтетичних умінь учнів 5-6 класів під час вивчення літератури.

#### Список використаних джерел

1. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Українська література в середній школі. Курс методики. – К.: Рад. школа, 1962. – 392 с.
2. Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання. Підручник для педагогів. / Г.Ващенко. – К.: Українська видавнича спілка, 1997. – 410 с.
3. Голубков В.В. Методика преподавания литературы. – М.: Учпедгиз, 1962. – 496 с.
4. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України*; головний редактор В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. *За творческое изучение литературы в школе / Под ред. Н.И.Кудряшова.* – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 320 с.
6. Мірошниченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: Підр. Для студ.-філологів. – К.: Ленвіт, 2000. – 240 с.
7. Неділько В.Я. Концептуальні питання викладання літератури в середній школі // Українська мова та література в школі. – 1990. – № 2. – С 26 – 32.
8. Паламарчук В.Ф. Глобус інтелекту (методологія, програма, методика формування глобального інтелекту). – К., 1999.
9. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала: Посіб. для вчителів і керівників шкіл / В.Ф.Паламарчук., Ін-т педагогіки АПН України. – К.: Навч. книга. – Богдан, 2000. – 151 с.
10. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навч. посіб. Для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
11. Рыбак Л.А. Образное мышление и урок литературы. – М.: Просвещение, 1966. – 203 с.
12. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. – М.: Просвещение, 1985. – 288 с.
13. Сафонова А.М. Воспитание читательских навыков: Пособ. для учителя. – К.: Рад. школа, 1983. – 167 с.
14. Ситченко А.Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах [Текст]: навч. посіб. для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2011 р. – 291 с.
15. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: Моногр. – К.: Ленвіт, 2004. – 304 с.
16. Ситченко А.Л., Шуляр В.І., Гладішев В.В. Методика викладання літератури: Термінологічний словник / За ред. проф. А.Л. Ситченка. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 132 с.
17. *Тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел.* – Ірпінь.: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
18. Усатий А.В. Розвиток читацьких умінь старшокласників у процесі вивчення української літератури дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / А.В.Усатий. – К., 2008. – 297 с.

*В статье освещена типология аналитико-синтетических умений, уточнены понятия «анализ», «синтез», «аналитико-синтетические умения» в контексте их формирования.*

**Ключевые слова:** анализ, синтез, аналитико-синтетические умения, формирование аналитико-синтетических умений.

*Typologiyu of analytical-synthetic abilities is lighted up in the article, determination of concepts «analysis», «synthesis», «analytical-synthetic abilities» in the context of their forming, is given.*

**Keywords:** analysis, synthesis, analytical-synthetic abilities, forming of analytical-synthetic abilities.